

»FRIMÄRKSFÅGLAR»

Av Åke Pahlman

Åke Pahlman är född 1909 i Gävle, civilingenjör KTH, linje V. Nära 40-årig tjänstemannabana inom Stockholms stads fastighetskontor. Friluftsentusiast och frimärkssamlare sedan unga år. Varit styrelsemedlem i Svenska Naturskyddsföreningen, ordförande i dess Stockholmskrets under 15 år. Medlem i Svenska Motivsamlare sedan starten 1961 och styrelseledamot där under en följd av år. Samlat bl a djurfrimärken sedan 1940-talet, som ivrig ornitolog i första hand inriktat på fågelfrimärken.

Nattkylan nyper i kinder och händer, det är en antydning till frost över gräset. Jag står på en trädomkransad kulle och ser himlen ljusna i öster. I dunklet omkring mig skymtar skuggestalter, som liksom jag spänt står och lyssnar efter det första trumpetlätet nerifrån maderna och vassen i norr. Alla är försedda med kikare i olika format och storlek.

Så kommer det gälla, vittljudande urtidsropet: »kråå, kråå, kråå», samtidigt som solen bryter igenom morgondiset i nordost. Strax efteråt ser vi fågelflocken sträcka fram ovanför i lågflykt med de breda vingarna böljande i rytmisk takt och med framsträckta halsar och benen bakåtriktade. Det är en av de vittomtalade tranflockarna vid Hornborgasjön, på väg mot furageplatserna söder om oss. Den första flocken följs snart av andra, ovanför och på båda sidorna. Det är ett fantastiskt äventyr att uppleva, beundra och förundras över. Har man tur kan man få skåda flera tusen tranor samlade här vid Stora Bjurums potatisåkrar. Årligen söker sig över 50 000 fågelentusiaster hit för att njuta av skådespelet och bevittna de berömda trandanserna.

Från trandansen vid Hornborgasjön

Klippmålning med paradistranor

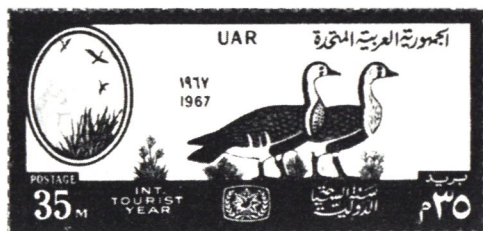
På liknande sätt – om också inte i samma omfattning – samlas fågelintresserade från hela vårt land på olika platser för att beskåda flyttfåglarnas ankomst på våren och deras bortdragande om hösten. Sammalunda markerar intresset för fåglar över stora delar av vår jord. Man har exempelvis sökt

bedöma antalet fågelamatörer i USA och kommit till att antalet sannolikt överstiger 5 miljoner.

Människan och fåglarna

Detta intresse för fåglar – liksom för djur och natur i allmänhet – har säkert sitt ursprung i vårt släktes gryningstider. I första hand gällde det givetvis då djur, som genom jakten kunde omvandlas i föda. Helst djur som gav föda åt många, d v s de större fyrfotadjure. För en lyckosam jakt var det nödvändigt att känna villebrådets levnadsvanor, beteenden och läten. Fåglarna var ett svårångat byte men just själva förmågan att kunna kasta sig ut i luften från en trädgren eller en buske och bara liksom försvinna eller stiga upp mot himlen måste ha väckt undran och kanske bävan. I jägarnas fantasi har fåglarna blivit till väsen från en annan värld, uppenbarelser av något mystiskt fjärran, ofattbart.

I vårt släktes fortsatta utveckling kan dessa tankar kring djur – och i synnerhet då fåglar – i viss mån följas. När människosläktet så sakteliga nådde därhän att man började dyrka andeväsen och tro på högre makters ingripanden i livets olika skeden var det naturligt att man även sökte hjälp för att få lycka i de livsviktiga jakterna. Ett sätt att få dessa högre makter att förstå vad man önskade av dem var att göra en bild av det djur man ville fälla. Sådana »jaktssymboler» har man i Europa funnit bl a i de berömda grottorna i Altamira och Lascaux, där livfulla målningar av bisonoxar, renar och vildsvin på klippväggarna utvisar vad man då – 40 000–20 000 år f Kr – jagade. Några fågelbilder har man ännu ej upptäckt där men på klippväggar på andra platser återges fåglar med enkla streckteckningar.

Rödhalsade gäss, gravmålning från ca 2700 f Kr

Skall man leta efter mera avancerade fågelavbildningar får man förflytta sig åtskilliga årtusenden framåt i tiden, till 2700–1300 f Kr. Då finner man i faraonernas pyramidgravar utsökta prov på bilder av de fåglar, änder och gäss, som då tydligen var ett högt skattat jaktbyte. Det tycks sålunda fortfarande vara endast från jaktsynpunkt som man bedömer fåglarnas värde. Men när man ser dessa underbart vältecknade fåglar, som flyger upp ur Nilens vassar framför den jagande farao måste man – som Knut Hagberg framhållit – göra den reflexionen att för att kunna teckna en fågel så naturtroget, så exakt inte bara i vingslag och rörelse utan även i den utom-

ordentligt skickligt återgivna fjäderdräkten, måste säkerligen där bakom ligga såväl djupgående studier som stort teoretiskt kunnande. Och detta får väl anses tyda på att intresset för fåglarna vidgats att omfatta även deras levnadsvanor, beteendemönster och måhända även deras sång och läten.

Redan vid denna tid har kanske grottmänniskornas undran över fåglarnas flykt och läten börjat omvandlas i de sägner och legender, som senare skulle komma att spridas över stora delar av vårt klot. På så vis kan fåglarna sägas ha kommit att utöva inflytande över människosläktets fantasi – och känslö-värld.

Några skriftliga uttryck för människans fågelintresse har man dock ej upptäckt i hieroglyferna. Det är först långt senare som man finner fåglar omnämnda och då i poetiska sammanhang. Såväl i fornkinesisk som i forn-indisk lyrik kan man läsa om fåglar, ofta skildrade på ett sätt som tyder på en viss kännedom om deras levnadsvanor.

En mera vetenskaplig beskrivning och närmare studium av fåglarna började utvecklas först hos grekerna. Aristoteles, antikens universalsnille, som försökte sätta allt i system, samlade och ordnade bl a all dåtidens vetande inom djurlivet. Hans utsagor inom zoologien kom att bli bestämmande för nära 2 000 år framåt i tiden – även sådant som var uppenbart missvisande. Det var exempelvis Aristoteles som fastslog att svalorna om vintern ligger i dvala i grottor, ett påstående som till och med Linné godtog.

Under antiken och än mer under medeltiden och renässansen kom kunskapen om vår värld att vidgas allt mer, bl a genom resor och upptäcktsfärder från Europa till fjärran länder. Naturiakttagelser och djurskildringar blev mer vetenskapliga. Avbildningar och beskrivningar av djuren i stora praktverk spriddes och studerades. Där kan bl a nämnas det stora verk om fåglar, som Fredrik II, kejsare i det tysk-romerska riket, efterlämnade. Med början under 1500-talet blev illustrerade samlingsverk om djuren mer vanliga. Fransmannen de Buffon gav exempelvis ut ett sådant verk, där bara fågelbeskrivningarna upptog 28 band.

Det allra främsta verket är dock J J Audubon's praktfulla och utomordentligt skickligt utförda fågelplanscher. Hans »Birds of America» med 435 handkolorerade akvatintgravyrer kan med fog sägas vara den förnämsta fågelbok som någonsin producerats. Audubon var särskilt aktuell 1985, då 200-årsminnet av hans födelse firades världen över. Flera länder gav ut frimärken, återgivande några av hans fågelplanscher. USA hyllade honom redan år 1963 med en av hans fåglar, den *svartstrupiga blåskrikan*, på ett 5-centsfrimärke, följt år 1967 av ett 20-centsmärke med samma fågel. Den är f ö släkt med våra kråkfåglar men avsevärt mycket vackrare.

De första frimärksfåglarna

Därmed är vi framme vid och har fått bakgrund till det fågelintresse, som tagit sig uttryck i vad jag kallat »FRIMÄRKSFÅGLAR».

Man kan nämligen konstatera att intresset för fåglar numera har utsträckts att omfatta större delen av de frimärksutgivande länderna runt

*Svartstrupig blåskrika,
förlaga J J Audubon*

*Vithövdad havsörn,
»världens första
frimärksfågel»*

om i världen. Detta intresse har från postverkens sida ursprungligen knap-
past varit föranlett vare sig av ornitologiska eller kommersiella intressen.
Det första frimärke, som avbildar en igenkännbar fågel, utgavs nämligen av
USA redan år 1851 och visar landets nationalfågel, den *vithövdade havsör-
nen*, ett motiv som senare återkommit i ett flertal utgåvor.

Örnen har sedan långliga tider varit en symbol för makt och styrka. Inom
heraldiken är örnen mycket vanlig och redan de romerska legionernas stan-
dar var prydda med örnsymboler. På många länders frimärken återfinns
stilerade eller mer eller mindre förändrade örnbilder, vilka dock ej räknas
som fågelfrimärken. Som »frimärksfåglar» har här ej heller medtagits tam-
fåglar, brev- och fredsduvor samt andra symboliska eller heraldiska fåglar.
Jag vill också framhålla att fåglarnas latinska namn utelämnats för att ej
tynga artikeln för läsarna.

Som nummer två när det gäller utgivning av fågelfrimärken kommer
Västaustralien, Western Australia, som på sina frimärken år 1854 visade
Australiens omtalade *svarta svan*. Den kom senare att få representera
denna delstat i olika utgåvor ända till år 1913. Frimärken med denna fågel
har långt senare utgivits – förutom av Australien – av några länder, där
den ej förekommer i vilt tillstånd. Den hålls dock ofta i zoologiska träd-
gårdar.

Den svarta svanen från Australien

Guatemala utgav 1873 ett frimärke med *quetzalen*, som har liknande bakgrund som USA:s havsörn. Quetzalen är nämligen landets nationalfågel och förekommer i riksvapnet, på mynt, i statssigill och liknande. Atztekerna och Maya-folket tillbad quetzalen som luftens gudom och hanens långa stjärtfjädrar i glänsande guldgrönt bars som prydnad vid alla större ceremonier. Det är en av världens vackraste fåglar och förekommer i södra Mexico och i Centralamerika i regnskogar på över 1300 m höjd.

Fjärdeplatsen bland länder med tidiga fågelmotiv innehar Japan, som år 1875 kom ut med tre, anspråkslöst tecknade frimärken med fågelmotiv. De avbildade fåglarna är dock svårbestämbara, men torde vara *gås*, *ärla* och *falk*. I motsats till de ovan nämnda frimärkena, som avbildar nationalfåglar eller en nationalsymbol, kan de japanska märkena sägas vara världens första frimärksserie, som helt ägnats rena fågelmotiv.

På ett frimärke från Colombia av år 1876 ser man Andernas ståtliga *kondor*, ett motiv som senare använts av andra syd- och mellanamerikanska stater vid frimärksutgivningar. Kondoren är världens största rovfågel med ett vingspann på inemot 3 meter. Den förekommer sällsynt på höga höjder i Anderna från Colombia och Venezuela i norr ända ned till Patagoniens vindsvepta klippavsatser. Den livnär sig huvudsakligen på as.

En utrotningshotad fågel, den kaliforniska kondoren

New South Wales utgav år 1888 frimärken avbildande en *emu*. Det är Australiens nationalfågel och den återfinns – jämte en känguru – i riksvapnet. De australiensiska farmarna har tidigare haft mycket besvär med denna fågel, som gått hårt åt deras sädesfält. Ett militärt »utrotningskrig» på 1920-talet och andra förföljelser har dock medfört att emun nu avsevärt minskat i antal. Emun, som liknar en struts, blir omkring 1.80 m hög och kan ej flyga. De blågröna äggen läggs i ett enkelt rede direkt på marken och ruvas av hanen.

Fasanen är en annan tidig frimärksfågel, som dök upp på märken från Nord-Borneo (jämte Labuan) år 1894. Bilden har tidigare tolkats som varande en påfågel, men lär enligt senaste rön alltså vara en stor *argusfasan*. I vårt land finns som bekant också fasaner men de är inplanterade. Gunnar Brusewitz berättade nyligen att fasanen fått sitt latinska namn, *Phasianus*,

efter floden Phasis invid Kolchis, där argonautledaren Jason – han med gyllene skinnet – och hans älskade Nedeia fann fågeln.

De kinesiska frimärken som utgavs 1897, visar bilden av en gås, som möjligen kan vara en *sädgås*. Tolkningen av flera äldre – och även vissa nyare – frimärksbilder är ofta besvärlig och kräver ibland vittgående forskning. I en del fall är sista ordet säkert ännu inte sagt!

Före sekelskiftet utgavs vidare frimärken med fågelmotiv år 1891 av Tongaöarna med *rödbrostad myskpapegoja*, Newfoundland år 1897 med *dal-ripa*, Cook-öarna år 1898 med *gråsnäppa*(?) och Nya Zeeland år 1899, dels med en *huja-fågel* och dels med en *kivi*. På de nära femtio åren från tryckningen av det första fågelfrimärket fram till år 1900 har sålunda endast tolv länder utgivit dylika märken, omfattande 15 olika fågelarter. En del motiv har givetvis sett dagens ljus i nya upplagor med ändrade valörer, vattenmärken eller nya färger. Detta kan jämföras med nutidens utgivningssiffror, som omfattar närmare 500 fågelfrimärken *per år*!

Nya Zeelands skygga kivi-fågel

Nytt århundrade – nya frimärksfåglar

Från och med år 1900 till 1930-talet fortsätter utgivningen av frimärken med fågelmotiv i ungefär samma långsamma takt. Fram till första världskrigets utbrott tillkom endast fyra nya länder med fågelfrimärken. Bland annat utgav Liberia en djurserie med sex motiv år 1906, varav ett med en *jätteturako* och ett med en *ägrethäger*. Australiens berömda *skrattfågel* visades på frimärke år 1914. Den har sitt namn efter lättet och hör till kungsfiskarna, som vanligen har en bjärt och färgrik dräkt. De förekommer med olika arter över hela världen utom i polartrakterna. Den »vanliga kungsfiskaren» har blivit ett omtyckt objekt för frimärksutgåvor och delar för närvarande – tillsammans med den vita storken – fjärde platsen bland de oftast visade fåglarna på frimärken. I det forntida Grekland ansågs kungsfiskarna bygga bo och lägga ägg vintertid på öppna havet. De fick därför namnet »Hal-kyon», på latin Halcyon, som närmast kan tydas som »avlad till havs». Gudarna uppskattade fågeln så till den grad att de stillade havets vågor vid bobyggandet! På tyska kallas den Eisvogel, som dock ej har med is att göra utan syftar på fågelns blåglänsande fjäderdräkt.

Från ägretthägrar erhålls högt skattade prydnadsfjädrar

Sedan var det »På västfronten intet nytt» även när det gällde fågelfrimärken fram till år 1919, då Etiopien i en vacker djurserie om fem frimärken inkluderade den första bilden av en *struts*. Den fågelavbildningen skulle komma att följas av nya strutsar från inte mindre än 27 länder. Därmed intar den tredje platsen bland de fågelarter, som hittills har uppträtt mest på frimärken.

De afrikanska eller egentliga strutsarna är världens största nu levande fåglar och kan nå en höjd av 3 m. De kan inte flyga men är snabbfotade och kan springa med en hastighet av uppemot 70 km/tim med 3½ m långa steg. Äggen som ofta värps av flera honor i samma rede väger c:a 1,5 kg och rymmer lika mycket som 25–30 hönsägg. Äggskalet är tjockt som porslin så man undrar hur kycklingen lyckas få håll på det. Redan egyptierna uppskattade strutsens vackra vingfjädrar, som blev en symbol för rättvisa sedan man upptäckt att fanet på fjädrarna hade exakt samma bredd på båda sidor om vingskaftet. När det på 1800-talet blev högsta mode att bära strutsplymer höll detta på att sluta med en katastrof för fåglarna. De utrotades inom stora områden och räddades från total förintelse endast genom att man inrättade strutsfarmar.

Under åren fram till 1930 utkom därefter fågelfrimärken från åtta nya länder. På ett frimärke från Uruguay, som utgavs år 1923, återfinns en nära släkting till vår tofsvipa, vars tumlande flyglekar och klagande »kie-vitt» är ett av de tidigaste vårtecknen. Dess långsamma, lite planlösa flaxande med vingarna har givit den dess engelska namn »lapwing». Uruguay's fågel är *cayenne-vipan*, som förekommer över stora delar av Syd-Amerika. På frimärket anges ett latinskt namn, som numera ändrats. Samma sak gäller det frimärke med samma fågelart, som utgavs av Argentina år 1966.

Vad är det för fågel?

Detta kan ge anledning till att här något beröra fåglarnas artbestämning. Som tidigare omnämnts var intresset för fåglar stort redan under medelti-

den och renässansen. Aristoteles indelningar och beskrivningar av djurriket behöll sin plats även om många forskare började hysa tvivel om att allt vad han fastställt verkligen var rätt.

Det blev dock först vår store landsman Carl von Linné förunnat att på ett genialt sätt kunna få ordning på djuren. I den tionde upplagan av hans »Systema Naturae» (år 1758) angav han riktlinjer för klassificering av djuren. Han införde där den binära nomenklaturen, som innebär att varje djurart betecknas med två latinska namn, det första för släktet, det andra för arten inom släktet, d v s det särskilda djur av det släkte som avses. Detta var något nytt och epokgörande. På Linnés tid var latinet de lärdes språk och det var därför helt naturligt för honom att använda latinska namn.

Hans system gick ut på att i succesivt allt mindre grupper föra samman djuren efter graden av deras likhet med varandra. Han indelade sålunda djuren i klass, ordning, familj, släkte och art, en indelning som i stort sett består än i dag. I den förenämnda upplagan av Systema Naturae namngav och beskrev han 4 400 djurarter.

Även om Linné sände sina lärjungar till alla möjliga delar av världen för att samla in djur och växter kunde han helt naturligt ej få reda på allt som fanns. Mängder av nya arter har tillkommit sedan Linnés tid och några tillkommer alltjämt. Man har t ex så sent som 1984 funnit en ny svalart på en ö i Röda Havet. Nya rön om djurens inre byggnad och jämförande anatomistudier har medfört omflyttningar inom familjer och släkten, vilket i sin tur inneburit nya latinska namn.

För fåglarnas del har detta fört med sig att fågelfrimärken ibland upptar namn, som ändrats eller ej längre brukas. Ibland har även det inhemska namnet – ofta angivet på engelska – blivit fel. Och vad som står tryckt på ett frimärke överföres som regel till frimärkskatalogerna. Man har alltså anledning att ibland när det gäller fågelfrimärken – liksom andra djurfrimärken – vara observant såväl på det latinska namnet som det inhemska.

*Skarfläckan som Linné
fann på Öland år 1741*

Frimärksfåglarna blir allt fler

Under årtiondet 1931–40 började omkring 30 nya länder ge ut frimärken med fågelmotiv. Detta innebar en nära nog fyrdubbling av det antal som tillkom årtiondet innan. Samtidigt fortsatte de tidigare nämnda länderna i viss omfattning sin fågelfrimärksutgivning med nya eller gamla motiv. Man kan konstatera att utförandekvaliteten när det gäller fåglarnas utseende under denna period förbättrades på flera håll.

Här kan också inflikas att Island år 1930 inledde de nordiska ländernas utgivning av fågelfrimärken med en *jaktfalk*. Den återkom omkring 50 år senare i vårt 50-kronorsfrimärke, där i tecknad version av den skicklige fågeltecknaren Lars Jonsson. Danmark började sin »fågelbana» på ett annat sätt, nämligen med den *knölsvan*, som illustrerade utgåvan av H C Andersens saga »Den grimme elling» eller som vi säger »Den fula ankungen». Sverige ligger – om man bortser från den stiliserade brevduvan på 1924 års jubileumsmärken – på »tredje plats» i detta sammanhang, också med knölsvan, två till antalet, nämligen på det vackra 20-kronorsmärket från år 1942, ett frimärke som med fallande penningvärde allt flitigare tagits i bruk!

Näst i raden bland de nordiska länderna kommer Finland, som åren 1951–52 gav ut två serier med fåglar, vardera med tre fågelarter. Norge blev sist i denna »gren» genom att år 1956 förena sig med grannländerna i utgivningen av de sk Nordenfrimärkena, som visar fem flygande *sångsvanar*. Denna fågel har fö förekommit på ett frimärke från Albanien 1975 (med fel artnamn?) och på ett block 1972 från Sovjetunionen.

Bland nytillkommande fågelarter från tidigare »fågelländer» kan nämnas den *australiska lyrfågeln*, som förutom på ett frimärke från Australien av år 1932 kan skådas på sigill och officiella dokument i landet. Den visas som regel med de lyrformiga stjärtfjädrarna utspända på ett sätt, som av ornitologer förklarats sällan eller aldrig kan skådas i verkligheten.

*Sångsvanen troddes förr ta avsked
av livet med »svanesång»*

*Lyrfågeln med den
berömda »lyran»*

Bahama-öarna var första land med en *flamingo* på ett frimärke av år 1935. Denna fågel har senare visats på frimärken från inte mindre än 33 länder och intar därmed andra plats bland de oftast avbildade frimärksfåg-larna. Mest omtalad är väl förekomsten av flamingos i Kenya's Lake Nakuru, natronsjön, där över en miljon av dessa underbart rosaskimrande fåglar kan skådas. Sjön är också en stor turistattraktion, vilket framgår av ett frimärke från Kenya-Uganda-Tanzania av år 1966. I Europa är den mest kända lokalen för flamingos La Camargue i Sydfrankrike. Den har ett par gånger förrirrat sig till Sverige. Boet byggs på en ett par decimeter hög gyttjepelare.

Jag skall väl ej hålla mina rekordjagande läsare på sträckbanken längre i vad gäller vilken fågel, som innehar tätplatsen bland de mest återgivna

frimärksfåglarna. Det är – hör och häpna – *härfågeln*, som förekommer på frimärken från 36 länder. Den visades första gången på ett frimärke år 1959 från Öst-Tyskland, följt 14 dagar senare av ett från Bulgarien. Härfågels utseende har av Erik Rosenberg beskrivits »som en indianhövding i full parad» och fågelns ståtliga hjälmbuske på huvudet ger den onekligen ett krigiskt utseende. Omkring härfågeln har också uppstått många myter och sagor. Hans plötsliga uppträdanden har ansetts båda krig och örlog. Guden Horus stav pryddes hos egyptierna av ett härfågelhuvud, i Aristofanes skådespel »Fåglarna» är han ofta förekommande, han nämns i Bibeln osv. Det kan måhända tänkas att härfågels bild på så många länders frimärken har samband med all mytbildning. Frimärksbilderna kan föge anledning till en intressant färgjämförelse under beaktande såväl av tryckteknik som av rasåtskillnader i fjäderdräktens färgvarianter.

Från Gilbert- och Ellice-öarna i Södra Stilla havet kom på ett frimärke av år 1939 den brunvingade *fregattfågeln*, vilken liksom sin släkting praktfregattfågeln varit ett kärt motiv för många av de små, tropiska oceanarkipelagernas stater. Dessa fåglar har ett vingspann på upp emot 2 meter och hannen har en röd strupsäck, som under parningstiden blåses upp och exponeras för honan. Det framgår tydligt av ett senare frimärke från Nya Kaledonien, 1977. Födan utgöres främst av flygfisk, men ofta rövas maten från andra fåglar, som tvingas kasta upp vad de har i krävan, varefter fregattfågeln störtar efter och fångar »matpaketet» i flykten på samma sätt som våra labbar brukar göra.

Fregattfåglar, byggda för luftakrobatik

En mycket skicklig flygare bland örnarna är *gycklarörnen*, som förekommer i stora delar av Ost- och Centralafrika. Den uppträder första gången år 1938 på ett frimärke från Italienska Ostafrika men har senare återkommit i olika varianter, ofta visande flygskickligheten. Den är inte att ta miste på när man ser den störta omkring i överdådiga flygkonster högt uppe bland molnen på den afrikanska himlen. Underkroppen är svart med vingundersidorna kontrasterande i lysande vitt. I Abessinien kallas den träffande nog »himmelsapa», det franska namnet är »bateleur» = akrobat.

Av de 14 arter tranor som finns har hittills 11 återgivits på frimärken. Det får anses vara ett tecken på hur uppskattade dessa vackra fåglar är. Det första »tran-märket» utgavs 1935 av Kenya-Uganda-Tanganyika, där bilden av dåvarande brittiske regenten, George V, inramades av ett par ståtliga

krontranor. Räknar man ihop de två snarlika raserna, nordlig och sydlig krontrana, har över 20 länder visat krontranan som motiv.

Tranan hedras i Ostasien som symbol för ett långt liv och överbringare av lycka. Från Kina kom år 1962 några mycket vackra frimärken, återgivande målningar av *den japanska tranan* i den berömda trandansen. Denna dans har som bekant även illustrerats av H Wiberg på ett svenskt frimärke i serien »Naturmotiv» från år 1968. Dansen kan som jag inledningsvis berättade ses »in natura» vid Hornborgasjön i vårens tid.

Den japanska tranan, fordom »våtmarkernas gudom»

En av de kanske mest omskrivna fåglarna i tranfamiljen är den amerikanska *skriktranan* eller *trumpetartranan*, the Whooping Crane, som länge legat på gränsen till utdöende. På 1930-talet fanns endast 14 par kvar och under de följande årtiondena var antalet aldrig över 30 st. Mycket stora ansträngningar har gjorts för att söka rädda arten men inte förrän nu tycks detta börja ge resultat. Av ett TV-program våren 1985 framgick sålunda att antalet nu är uppe i 130, detta bl a genom konstgjord kläckning av ägg samt försök med nya övervintringsplatser. USA:s postverk lämnade sitt bidrag till räddningsarbetet genom att ge ut ett frimärke år 1957, visande en tranfamilj av den hotade arten.

Det tragiska är att ytterligare fyra arter av familjen Grus är nära utrotningshotet, vilket man ansett bero på att tranor har en mycket låg reproduktionshastighet. Till detta kommer att de flesta tranor har begränsade häckningsområden, där störningar snabbt kan slå igenom. Dit hör dock inte vår trana, vars latinska namn *Grus grus* ofta förekommer i korsordssammanhang.

Man skulle knappast tro att vår kråka är en nära släkting till de de underbara *paradisfåglarna* på Nya Guinea. Hos dessa fåglar, som första gången förekom på frimärken från Brittiska Nya Guinea år 1931 och Papua 1932, utvecklas hos hanarna under parningstiden särskilda prydnadsfjädrar, olika placerade men ofta som mycket förlängda stjärtpennor. Vid en senare utgivning visas både hane och hona på samma frimärke. Detta är givetvis av intresse när det — som i detta fall — är fråga om fåglar med betydande

olikheter i fjäderdräkten hos könen. På liknande sätt har senare andra länder sammanfört fåglar, där hane och hona är olika.

Vem »ritar» frimärksfåglarna?

För att återgå till Kinamärkena med de vackra tuschteckningarna med tranor, som är utförda av moderna konstnärer, ger det mig anledning att ta upp frågan om vilket slags original, som brukar ligga till grund för fågelbilderna. I regel anlitar man en tecknare eller annan konstnär, som gör upp ett förslag till frimärksbilden, som efter godkännande används vid frimärkets utformning.

De äldsta frimärksfåglarna har, bl a på grund av den dåtida trycktekniken, ofta återgivits på ett sätt som gör det svårt att direkt av frimärksbilden identifiera fågeln ifråga. Med förbättrade tryckmetoder och möjligheter till flerfärgstryck jämte kanske bättre underlag har emellertid fåglarna alltmer kunnat avbildas så som de ser ut i verkligheten. Härtill kommer att det latinska namnet – jämte det inhemska – mycket ofta är angivet på frimärket.

Genom att man i våra dagar sålunda har bildförlagor, som i sig är små konstverk, och med detaljerna fint utformade, är det därför vanligen lätt att känna igen fågeln. Det finns exempelvis fotografer, som på ett utomordentligt levande sätt fångat fågeln i en karaktäristisk ställning eller åskådliggjort dess flykt i bild. Det har blivit möjligt att återge målningar, laveringar, litografier och teckningar av fåglar så som originalet upplevs.

Tropikfåglarna dyker huvudstupa efter fisk

Högt skattad som guanoproducent är den bruna pelikanen

USA-märkenas återgivande av en av Audubons utomordentliga plancher är redan nämnt. Hans fåglar har för övrigt fått lämna material till andra länder, bl a Jungfruöarnas första frimärksfåglar åren 1956 och 1962 och likaså Kubas första fågelmärke, 1953, visande en rosentärna. I Sverige har vi Liljefors-serien av år 1968 och det förnämliga 50-kronorsmärket, tidigare omnämnt samt 1984 års vackra julmärkesfåglar, tecknade av Staffan Ullström. Den som hade tillfälle att besöka utställningen på Nationalmuseum av bröderna Wright's verk kunde där beundra deras fulländade skicklighet att med penna och pensel avbilda nordiska fåglar. Deras litografier har i viss omfattning legat till grund för serien »Svenska fåglar» av år 1970.

Numera finns hos bokhandlarna att köpa rikt illustrerade handböcker över all världens fåglar. Bilderna i många av dessa böcker har fått lämna stoff till utgåvor av olika länders fågelfrimärken. Antingen är de direkt kopierade eller återgivna i mer eller mindre förändrat skick.

Det ges sålunda nu för tiden många möjligheter att visa en fågels utseende på ett frimärke så att den blir igenkännbar. Sedan kan man ju alltid diskutera hur fågelbilden skall vara utformad. I en del fågelböcker visas alla fåglarna sittande i exakt samma ställning. Även om man på det sättet kanske lättare upptäcker skillnaderna fåglarna emellan ger det ett ganska stereotyp och tråkigt intryck. I andra är fåglarna tecknade i olika ställningar men på sådant sätt att man lätt ser de mest karaktäristiska dragen (ibland förstärkta med små pilar). Detta torde väl vara den form i vilken man helst vill se en frimärksfågel. Ofta kompletteras figuren i fågelböckerna med flyktbilder, vilket kan vara till stor hjälp när det gäller att känna igen exempelvis en rov- eller andfågel. Rumänien har på en fågelserie från år 1965 löst detta önskemål genom att bakom själva fågelbilden teckna in en silhuett av en flygande fågel. För rovfåglar, havsfåglar och en del andra är det också naturligt att man visar fågeln flygande, likaväl som att man tecknar simfåglar i vattenmiljö.

Världen över är paradisfåglarnas skönhet beundrad

Den utdöda dronten eller dodon från Mauritius

Inte bara levande fåglar

Om man så går över till nästa årtionde, 1941-50, tillkom då endast drygt 20 länder med fågelfrimärken. En viss återhållande verkan kan måhända andra världskriget ha haft i detta avseende. Några mer uppseendeväckande fågelfrimärken kan ej heller sägas ha sett dagens ljus då. Dock bör nämnas att en *utdöd* fågel nu för första gången framträdde på ett frimärke. Det var ön Mauritius, då under brittisk överhöghet, som år 1950 på sitt första fågelfrimärke visade sin nationalfågel, en dront eller dodo som den också kallas. Den räknas till duvfåglarna och tillhörde en familj om tre arter – alla nu utdöda – som endast fanns på öarna Mauritius, Réunion och Rodriguez.

Dronten var större och fetare än en kalkon, kunde inte flyga och var ganska klumpig men vällsmakande. Sålunda ett läckert och lätt byte för människan. Den sista dronten slogs ihjäl omkring år 1680 men fågeldelar har bevarats på olika muséer. Genom dessa rester samt av beskrivningar av människor, som sett den levande, vet man ganska väl hur den sett ut. En oljemålning, som gjordes i början av 1600-talet av holländsk artist, har varit förebild till dronten på Mauritiusmärket.

Dronten återkom fö i en fågelserie från Mauritius år 1965, där även en av de andra drontfåglarna avbildats, nämligen *solitären* från grannön Rodriguez. Den lyckades undgå människans slaktlust ända fram till slutet av 1700-talet. Solitären kunde inte heller flyga men hade ej så stor näbb som dronten. Liksom denna lade solitären endast ett ägg i ett enkelt bo på marken.

På tal om utdöda fåglar, av vilka för övrigt andra avbildats på frimärken från Komorerna, Kuba och Madagaskar, har den mycket omtalade och diskuterade *urfågeln*, *Archaeopteryx lithografica*, som levde på juratiden för c:a 150 miljoner år sedan, »återuppstått» på ett frimärke från Polen år 1966, följt av Öst-Tyskland 1973. Fossil av denna fågel hittades år 1861 vid brytning av litografisk skiffer i Solnhofen i Sydtyskland och ytterligare ett fossil år 1877. De återfanns alltså i en tid då Darwins lära om »Arternas uppkomst» diskuterades som mest och även dessa fynd blev föremål för mycket kannstöperi. Genom de mycket väl bevarade avtrycken av skelettdelar och annat anser sig vetenskapsmännen numera kunna fastslå att det var en fågel – och ej ett kräldjur. I storlek var den som en kråka, hade en svans med fjädrar på båda sidorna men i övrigt en fjäderbeklädnad, som liknade nu levande fåglars. Vingarna var försedda med 3 klor, som förmodligen användes vid klättring i träden. I käkarna satt spetsiga tänder, liknande dem som finns hos kräldjuren (dinosaurer och krokodiler!), från vilka fåglarna har utvecklats. Även om det alltså fastslagits att *Archaeopteryx* var en fågel återstår ändock många frågor att lösa beträffande fåglarnas ursprung och utveckling.

Ejdern, välkänd från våra skärgårdar

Dvärgpapegoja, på engelska »love bird»

För att återgå till nu levande fåglar utgav Grönland sitt första fågelfrimärke år 1945 och det blev ej oväntat en *ejder*, som är en utpräglad havsfå-

gel. Den förekommer även på Island, Spetsbergen och runt Nordeuropas kuster ner till Skottland och Bretagne. Ejdern är den största bland dykanderna och lever främst på blåmusslor, som den dyker efter på djup av över 10 m. Honan eller ådan, som hon kallas, klär under ruvningen boet med det som givit namn åt vad Evert Taube's »Maj på Malö» vilar på, nämligen ejderdun. Dunet, som ådan rycker från sin kropp, har sedan gammalt, kanske främst på Island, tagits till vara – liksom de välsmakande äggen – av befolkningen och ofta givit en god extrainkomst.

Våra förfäders »Odinsvala», den svarta storken

Ormörnen är en skicklig ormdödare

Anstormning av frimärksfåglar

De två följande årtiondena, 1951–60 och 1961–70, blev hektiska ur »fågel-frimärkssamlaresynpunkt»! Det började med över 50 nya frimärksländer med fåglar under första årtiondet för att sedan kulminera åren 1961–70 med c:a 100 nytilkommande länder, som tog upp fågelmotiv. Allt detta kan utläsas av Åke Eliassons mycket fina förteckning »Fåglar på frimärken». Därvid är ändå ej medräknade de frimärksutgivande länder och områden, som frigjort sig från kolonialmakter eller på annat sätt bytt skepnad och namn. Det skulle här föra alldeles för långt att söka analysera alla dessa hundratals fåglar, som dykt upp på frimärksfronten och pockar på frimärks-samlarnas intresse och köplust.

Vad nu sagts gäller även åren efter 1971 även om anstormningen av nya länder då avtagit något i styrka, (1971–80: drygt 40 nya länder). Också bland dessa frimärken hittar man givetvis ett antal nya fågelarter eller tidigare förekommande, som »förskönats» eller på annat sätt fått sitt utseende förändrat.

I detta sammanhang kan lite statistik kanske intressera. Jag har med ledning av nyssnämnda förteckning exempelvis räknat ut att det land, som intill 1981 givit ut mest frimärken med fågelmotiv är Burundi med närmare 125 st, nära följt av Kuba med 120 st och Umm al Qiwain med 115 st. Därvid har reducering ej skett för de sk svartlistade frimärken, som Burundi och Umm al Qiwain givit ut. Det är sådana frimärken som enligt

FIP:s regler ej får visas på utställningar av officiell karaktär. Uruguay har kommit ut med ett hundratal fågelfrimärken, varav dock 70 märken upptar samma fågel, den tidigare omnämnda cayenne-vipan.

Man kan också konstatera att Umm al Qiwayn under ett enstaka år (1972) gav ut 83 fågelfrimärken, alla med trycktidpunkt angiven till 12.6.72. Och alla märkena är svartlistade! Samma gäller för Burundis under år 1970 tryckta 40 fågelfrimärken och Ekvatorial-Guineas 39 under år 1976. Eljest ligger de högsta årstalen på omkring 20. Högst ligger där Angola med sin intressanta, vackra – och högt värderade! – fågelserie av år 1951 om 24 märken, alla högklassigt framställda i rotogravyr av Courvoisier. Det är Angolas hittills enda bidrag till fågelfrimärken. Nästa land i ordningen är Burma med 23 st (inkl 11 övertyck), Guinea 21 st, Kuba 20 st och Grenadines of St Vincent, likaså med 20 st. Sveriges högsta årstal är från 1970 då fem nya fågelfrimärken här såg dagens ljus.

Sparsamma utgivningsländer

Sedan finns det också länder, som endast givit ut *ett* enda fågelfrimärke. Det har exempelvis Franska Ekvatorialafrika, som år 1953 lät trycka ett frimärke om 500 fr, visande den afrikanska *ormhalsfågeln*. Detta frimärke har dessutom år 1960 efter påtryck av nya landsnamn och ändrad valör (250 fr) använts av fyra nyblivna afrikanska stater, nämligen Centralafrika, Gabun, Kongo-Brazzaville och Tchad, till åminnelse av XVII Olympiaden i Rom 1960. Det må nämnas att ormhalsfågeln hör till skarvfåglarna och finns med fyra arter i tropiska och subtropiska delar av både Gamla och Nya världen. Sitt namn har den fått av den mycket långa och smala halsen. Vid fiske används huvudet och halsen som ett spjut, vilket kastas framåt med stor hastighet mot bytet, som harpuneras på den uddvassa näbben. Bytet skakas sedan loss från näbben och slungas upp i luften för att därefter fångas in i näbben och slukas. Fisket sker ofta i klunga då fåglarna jagar fiskstimmet framför sig in i en grund vik, där det lättare fångas.

Ett annat land med endast ett utgivet fågelfrimärke är Franska Marocko, som redan år 1928 gav ut ett frimärke med en *vit stork* i en serie till hjälp för översvämningsoffer. Den vita storken är som jag nämnt tidigare en mycket populär fågel som motiv i frimärkssammanhang. Detta har givetvis samband med den urgamla legenden att storken bringar lycka. Där storken bygger sitt väldiga bo på taket eller skorstenen, dit finner lyckan alltid vägen. Man underlättade därför ofta bobyggandet genom att på takåsen lägga up ett vagnshjul eller liknande som underrede för boet. Spanska Marocko visar på ett frimärke från år 1938 just en stork flygande över hustaken.

Franska Indien har likaledes endast visat *en* fågel på sina frimärken, en fågel som dessvärre ej kan säkert »examineras». Frimärket utgavs år 1949 och bedömdes då vara en indisk smutsgam av släktet *Neophron*. Senare har man kommit fram till att det är en *ormörn* av släktet *Circaetus*. Andra bedömare tolkar fågeln som en indisk örongam av släktet *Sarcogyps* (alt.

släktnamn är Torgos eller Otogyps)! Den sistnämnda fågeln avviker i olika avseenden från smutsgamen, men alla tre arterna hör dock till hökfamiljen, dvs Accipitridae. Så gör också den ostasiatiska havsörnen av släktet *Haliaetus*, som är ytterligare ett förslag.

Detta sista är ett exempel på hur svårt det ibland kan vara att bestämma vilken fågel, som är avbildad på ett frimärke, förutom att det visar på hur de latinska namnen kan ändras. Det kan därför kanske vara lämpligt att nu som avslutning på denna artikel gå in något på frågan vad man kan önska sig eller vänta sig av kommande års utgivning av fågelfrimärken.

Önsksningar och framtidsvyer

Om jag då börjar med önsksningarna kommer där i främsta rummet att man av en fågelbild på ett frimärke skall kunna se vad det är för fågel. Frammärkets format är därvid ej avgörande ty även ett litet frimärke kan vara nog så tydligt som ett stort. Det mest avgörande är att teckningen av de detaljer, som är karaktäristiska för fågeln, tydligt framgår. Lika viktigt är givetvis färgåtergivningen. Med våra dagars tryckteknik bör man kunna kräva att färgvariationerna i en fågels fjäderdräkt och liknande är korrekt återgivna. Det är även – som jag tidigare varit inne på – nästan ett »måste» att fågelns latinska namn återfinnes på frimärket, gärna kompletterat med det inhemska namnet. Bara här i Norden varierar fågelnamnen mycket, så varför inte lära ut lite om detta via frimärken. Vet ni förresten vad en »sommerfugel» är för något? Det är danskarnas namn på . . .?

Här i Sverige är vi – liksom i de flesta länder – helt tillfreds med tvådimensionella frimärken. Men det har givits ut frimärken med djupdimension! Det är bl a det lilla indiska furstedömet Bhutan, som 1968/69 prövade att trycka s k »plastiska» djurfrimärken, däribland även en fågelserie, som dock alla blivit svartlistade. (Det kan nämnas att KELLOG's en tid lät sina majsflingepaket åtföljas av liknande bilder.) Dylika stereofrimärken, som onekligen ger rymd och liv åt bilden, är tryckta på kartongpapper, ej särskilt lämpat att klistra på brev. Om några år har tekniken nog säkert löst frågan om att få fram lämpligt papper även för frimärken i tredimensionstryck. Sedan är det som alltid en ekonomisk fråga om postverken anser sig kunna kosta på dylikt tryck.

Men man kan gå ett steg längre ändå! För en »fågelskådare» är en fågels utseende vanligen ej det enda som man vill studera. I regel är man i minst lika hög grad intresserad av en fågels läte, av fågelsången. Det finns dessutom fågelarter, som är så förvillande lika att de ej i fält kans skiljas från varandra genom utseendet. Däremot är fåglarnas läte specifikt och det är därför detta som ofta blir avgörande för artbestämningen.

Hos många fåglar är sången något som man tycker är vackert och melodiskt. Näktergalen nämns ofta i detta sammanhang. Själv tycker jag nog att svarthättan och trädgårdssångaren slår näktergalen. Koltrastens flöjt-toner är också mycket uppskattade. Gökens galande »gok-go, gok-go» lyssnar man till för att med Taube konstatera om det är »västergök ä' bästergök,

*Koltrasten, numera vanlig
vinterfågel i våra städer*

norrgök ä'en torr och tråkig gök» o s v. Fågelsången blir i varje fall ofta något av en musikupplevelse för den som lyssnar.

Vårt postverk har numera ordnat det så att vi kan sända »lyssnarbrev» till varandra. Detta skulle kunna utvidgas så att när posten ger ut ett nytt frimärke med fågelmotiv skulle man mot en tilläggsavgift kunna inhandla en kassett med vederbörande fågels sång. Samtliga fåglars läten i Europa finns numera inspelade på band, så ett »utdrag» av en viss fågels sång skulle säkert kunna erhållas. Detta kunde nästan bli ett nytt samlarområde!

Nästa steg i utvecklingen kan bli att man förser ett nytt fågelmärke med ett påtryckt »läte», som via en apparat kan omvandlas i en hörbar version. Även om detta är en framtidsvision bör den med den snabba utvecklingen på elektronik- och dataområdena ej vara alltför avlägsen. Fågelläten uttryckta i notskrift finns redan. Bättre är med ett spektrogram, där man — om man är teckentydare — kan avläsa fågelsången i ett sonogram. Tillsvidare får vi väl nöja oss med noter och sångtext som på Evert Taubemärkena av år 1977. Och det är ju inte dåligt det heller. Även om man kanske kan förundra sig något över att en skrattnås skulle fångat en löja. Den lever nämligen huvudsakligen av insekter!

*Evert Taubes »måsen med löjan i
näbb», här en skrattnås*

Som en slutönskan kanske jag får framföra en stilla bön om att antalet nyutgåvor av fågel- (och även andra djur-) frimärken måtte begränsas något i framtiden. Detta gäller dock inte vårt svenska postverk, ej heller motsva-

rande i de nordiska länderna! Som tidigare nämnts kommer det nu ut uppåt 500 nya fågelfrimärken varje år, varav ett sjuttiofemtal nya arter. Det torde ha medfört ett visst köpmotstånd, vilket dock ej tycks inverka på utgivningstakten. Visserligen finns det fåglar så att det räcker. Man har beräknat att det flyger omkring 9 000 fågelarter vår jord, uppdelade på drygt 2 000 släkten. Även om en och annan ny art påträffas utrotas fåglar i betydligt snabbare tempo. Antalet räcker i varje fall ännu många år, men man tycker nog bland frimärkssamlare att en viss »avhållsamhet» vore önskvärd.

En kanske något diskutabel åtgärd för fågelfrimärksutgivningen har Island startat. Där har man nämligen tryckt frimärken visande fågelbon med ägg. Grenadines of St Vincent har i detta avseende »bidragit» år 1980 med en serie, visande fågelägg som huvudmotiv med fågel och bo i bakgrunden. Nu är uppsökandet av fågelbon under ruvningstiden något som

Bo av större strandpipare med fyra ägg

man inom ornitologkretsar bestämt tar avstånd ifrån. Även om det kan vara intressant att studera fågelägg kan dessa frimärken alltså tas som en uppmaning att söka efter fågelbon, vilket givetvis ej varit meningen. För att inte tala om den största styggelsen: äggsamlandet! Fullt så farligt är det kanske ej med Norges frimärksfåglar, som visar fågelungar. Men även fågelbon med ungar är tabu!

En strandkateunge på gängliga ben

Man kan emellertid som jag inledningsvis framhöll utan överdrift påstå att fåglarna ägnats större uppmärksamhet från människornas sida än någon annan djurgrupp. Anledningarna härtill kan vara många, något definitivt svar på frågan »Varför?» har man dock ännu ej kommit fram till. Men när man väl börjat intressera sig för fåglar vill man snart veta mer. Man upptäcker att en »må» eller en »and» är ganska vidsträckta begrepp och att i de uttrycken ryms många helt olika fåglar. Så vill man studera vidare, lära sig namnen, se efter vad som skiljer en fiskmå från en gråtrut, en vigg från en knipa. Ty, som någon har sagt: »Halva nöjet med att skåda fåglar är att veta vad man ser!» Så läser man om fåglar, studerar dem i böcker och hittar dem på frimärken. Och så småningom lär man sig att skilja dem åt även när man är ute på fågelskådning och i kikaren försöker hinna med att se en fågel som svirrar förbi. Får man då syn på en skrikörn eller kanske en sommargylling är lyckan gjord för långa tider.

Kan man genom att visa fåglar på frimärken bidra till att bredda intresset för fågelstudier och vidga kunskapen om den levande rikedom, som vi har i vår natur och dess fågelvärld, är mycket vunnet.

*Härfågeln, kanske en ny svensk
frimärksfågel?*